
PAKSY ZOLTÁN

A PÉCSI ZSIDÓSÁG TÁRSADALOM-TÖRTÉNETE

Pécs újkori történetében – akárcsak sok más város esetében – jelentős szerepet játszott a zsidóság. Az alábbiakban e népcsoportnak a város társadalmába való beilleszkedését és abban betöltött szerepét próbáljuk meg röviden összefoglalni, a beköltözéstől a kiűzetésig.

A török távozása után Pécs városa 1692-ben fogadalmat tett, hogy területén csak katolikusok telepedhetnek meg, azaz bármely nem katolikus előtt a városba való beköltözés tiltva volt. A fogadalom eredeti, archaikus szövege a következőképpen hangzott: „Mi, Bíró, Tanács és Pécsi Város Boldogságos Istenszülő Szűz Mária és az egész mennyei szentek előtt ígérjük és fogadjuk, az mindanható Istennek, és azon hittel és fogadással kötelezzük megszeghetetlenül minden maradékinkat, fiainkat és leányainkat, hogy a mi pécsi városunkban, annak hostattyában és határiban, urasága alá vettett vagyonos vagy leendő minden nemű jószágiban semminemű Luthert, Calvinistát, meg hasonlott schismaticust, Arianiust, zsidót, pogányt és akár minémű néven nevezendő Római Apostoli szent hit ellen törekedőt és ellenkezőt állandó képpen közöttünk bé nem veszünk, és nem tartunk, és semmi képpen el nem szenvedjük.”¹

Ezzel Pécs, mint püspöki város vissza akart térni eredeti gyökereihez a százötven éves török uralom után. A szinte tisztán mohamedán Pécsre visszaköltözött polgárok akarták végleg kitörölni az elmúlt korszak emlékét és biztosítani a város (katolikus) keresztény jellegét. Ezt a fogadalmat azután majdnem minden évben, így 1780-ban, a szabad királyi várossá való kinevezés után is megerősítették, a kiváltságlevél 13. pontja tartalmazta ezt: „Amint eddig minden nem az igaz hithez tartozó ember a városban való letelepedéstől és polgárjog szerzéstől ki volt zárva, úgy a jövőben is érvényben marad a másvallásúaknak ez a kizárása.”²

1780-tól, **II. József** liberális uralkodásának időszakában kezdődtek meg az első zsidó kísérletek a betelepülésre. Baranya megyében a 18. században messze az országos átlag alatti számban éltek zsidók. Az 1780-as és 90-es években történt zsidóösszeírások alkalmával a szazegynéhány háztartásban 4-500 főt számoltak össze.³ Foglalkozásuk túlnyomó többségüknél a kereskedelem – házalás és felvásárlás – volt, csekély hányadnál a kézműipar.⁴ A megye területén elő zsidóság számára Pécs fontos kereskedelmi és piacközpont volt, ahol termékeiket értékesíthették. Ezért tettek kísérletet hamarosan arra, hogy a városban is megtele-

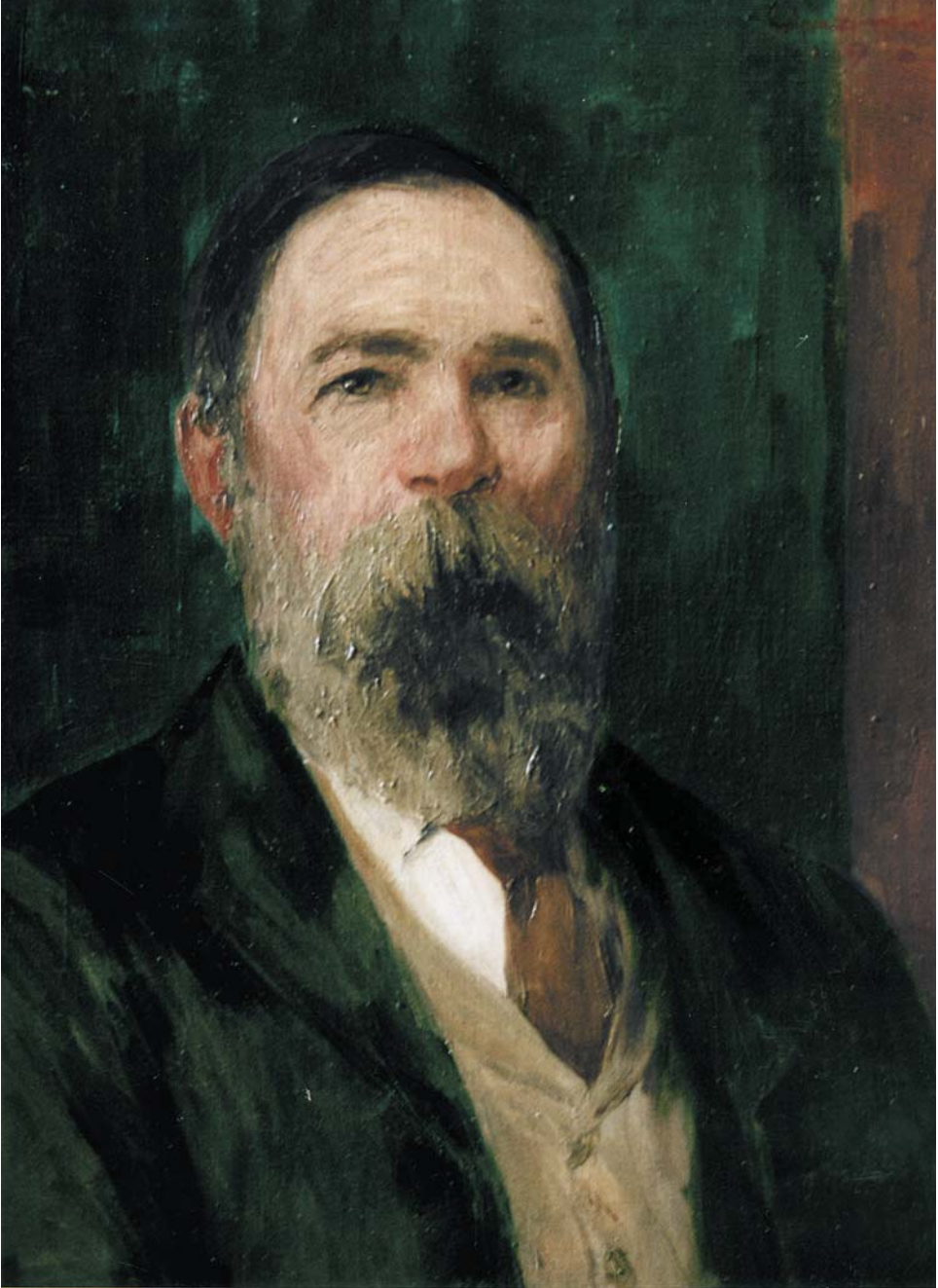
---

¹ Pécs ezer éve. Szemelvények és források a város történetéből. Márfi Attila (főszerk.) Pécs, 1996. 109.p.

² Uo. 140.p.

³ 1781-ben 124 családban 584 főt, 1798-ban 136 családban 637 főt találtak. Lásd részletesen Radnóti Ilona: Adatok a Baranya megyei zsidóságról a 18. századi összeírások alapján. In: A JPM Évkönyve. 39. Pécs, 1995. 135-142.p.

⁴ Radnóti Ilona: Adatok a Baranya megyei zsidóság foglalkozásáról és jövedelméről. In: A JPM Évkönyve, 40. Pécs, 1996. 69-87.p.

Ismeretlen festő: Jánosi Engel Adolf

pedjenek. Ez azonban nem ment könnyen, a városi tanács sorra utasította el a kérvényezőket, akik közül azonban néhányan felsőbb fórumnál próbálkoztak, a terület királyi biztósához vagy a budai Helytartótanácsához fordulván.

A városokba való letelepülés jogát végül az 1840. évi XXIX. törvénycikk teremtette meg, bár addig is volt rá mód, ha azt az adott város tanácsa engedélyezte. Mint láttuk Pécsen ez nem történt meg, a város vezetősége igyekezett a zsidó betelepülőket távol tartani. Mindez elsősorban a céhes iparos és kereskedő polgárság érdekeit tükrözte, akik kiváltságaikat és monopolhelyzetüket féltették a konkurenciaként megjelenő zsidóságtól.

Az első két betelepülő, **Fuchs Salamon** (Salamon Fux) és **Weismayer Márk** (Marcus Weismayer) családja végül 1788-ban gróf Széchenyi Ferenc királyi biztos engedélyével költözhetett be a városba.⁵ Ők voltak Pécs első zsidó lakosai, akiket a véglegesen feloldott tilalmak után tömegesen követtek hittársaik. Foglalkozásaikat (kereskedelem, kézműipar) az 1840-es évek reformtörvényei után egyre kevésbé védtek különböző tilalmak és korlátok. Ráadásul ezek legjövődelműbbek a városokban voltak, ezért ahogy lehetőségük nyílt rá, igyekeztek ott megtelepedni. 1846-ban már 44 lakossági joggal rendelkező családfő élt Pécsen, foglalkozásuk szerint 19 vásároló és piaci árus, 3 terménykereskedő, 2 pálinkafőző illetve kimérő, 4 ruhakereskedő, 2 szabó, egy-egy régi holmi kereskedő, kalligráfus, sakkkészítő, pecsétnyomó készítő, metsző, valamint a főrabbi, a templomszolga és a temetkezési szolgálta, továbbá két özvegyasszony, akiket a gyermekeik tartottak el.⁶ Az 1860-as években meginduló nagy gazdasági fejlődés különösen kedvezett nekik és fordítva is igaz: a meginduló gazdasági fejlődésből nagymértékben vették ki részüket. A zsidóság városba áramlása az 1850-60-es évektől erősödött fel. Az 1840-ben letelepedett 22 fővel szemben 1857-ben már 585 fő élt a városban, 1869-ben 1623, 1880-ban 2244, 1890-ben 3124, a századfordulóra pedig számuk meghaladta a négyezer főt.⁷

Összehasonlításképpen elmondható, hogy az országos helyzet vegyes képet mutatott ezen a területen. Egyes nagyvárosokban, mint például Miskolcon, a zsidóság már 1850-ben 3944 főt számlált (a népesség 13,3%-a), Kassán 729 főt (5,6%), Nagyváradon 2906 főt (12,9%)⁸, míg Szegeden 1869-ben a lakosság 5,2%-a, Debrecenben 4,1 %-a volt izraelita.⁹ A város ellenállása tehát sokáig akadályozta a betelepülést, azonban ahogy lehetőség nyílt rá, gyors beáramlás kezdődött.

Az első világháború utáni időszakra érte el számuk Pécsen a legnagyobb arányt, 1920-ban 4292 főt, azaz a népesség 9%-t tették ki. Az 1920. évi népszám-

⁵ Történetüket ld. részletesen Cserkúti Adolf: Az első pécsi zsidók. In: Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője. Szőnyi Ottó (szerk.) 1914. Pécs, 1914. 1-28.p.

⁶ Weisz Gábor: A pécsi izraelita hitközség monográfiája. Pécs, 1929.

⁷ Kovács Alajos: Pécs népessége. In: Magyar Statisztikai Közlemények, 1928. 4.sz. 353.p.

⁸ Csíky Tamás: Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

⁹ A magyar városok statisztikai évkönyve. Thirring Gusztáv (szerk.) Budapest, 1912.

lálás adatai alapján döntő többségük magyarnak vallotta magát (4109 fő), illetve csekély számban németnek (148 fő).¹⁰

Foglalkozásukból és vagyoni helyzetükből fakadóan többségük a Belváros területén élt, illetve azon városrészekben, ahova vállalkozása kötötte. Pécs történelmi városmagjában, tehát a Belváros területén élt a zsidóság fele, ezzel a kerület népeségének mintegy ötödét alkotva. Legnagyobb arányban a Rákóczi, Munkácsy, Felsőmalom, Irgalmasok valamint az ezekből nyíló utcák által határolt területen éltek.

A beköltözött zsidóság hamar alkalmazkodott azokhoz a lehetőségekhez, amelyeket Pécs kínált számára. A város a korszakban (tehát nem a későbbi szocialista értelemben) iparvárosnak volt tekinthető, s ez különösen kedvezett a vállalkozó polgárságnak. A kereskedő és iparos tevékenységet űző zsidó kispolgárságból már a dualizmus idején kiemelkedett néhány nagyvállalkozó.

Példa erre **Engel Adolf**, aki az egyik legsikeresebb karriert futotta be. Házalással és batyus kiskereskedéssel kezdte, majd 1853-ban fakereskedést, két évvel később szénraktárt és szénkereskedést nyitott. E tevékenységek már jóval jövedelmezőbbnek bizonyultak, mert 1860-ban nagy telket vásárolt a városban (Czindery-kert), ahol gőzfűrésszel üzemelő parkettagyárat alapított. A város egyik jómódú, köztisztelőben álló tagjává vált, eredményeképpen nemesítést és birtokot is kapott.

Pécs legjelentősebb üzemei és vállalkozásai közül sok a 19. század utolsó évtizedeiben már létezett és működött. Ilyen volt a Zsolnay-gyár, Hamerli kesztyűszabászata, a Littke-féle pezsgógyár, Angster orgonagyára, a sörgyár, a Taizsnyomda, a rézárugyár, a gépgyár és természetesen külön kategóriát jelentett a legnagyobb foglalkoztató, a Duna Gőzhajózási Társaság, mint nem helyi alapítású nagyvállalat. E nagyvállalkozók sorába emelkedett ebben az időszakban néhány sikeres polgár is a zsidóságból. Példaként az Engel-családon kívül említhető a tégla- gyáros Deutsch-család, melynek feje **Deutsch Zsigmond** ügyvéd és gyáros 1928 és 1940 között az izraelita hitközség elnöke is volt.¹¹ Rajtuk kívül jelentős közéleti, gazdasági szerepet töltött be a századforduló idején **Mende Lajos** megyei főorvos, **Kaufer Mór** a Pécsi Közkórház igazgató főorvosa, a bankvilágban nagy karriert befutott Ullmann-család pécsi ága, **Ullmann Mór** orvos és fia, **Ullmann Károly** kereskedelmi tanácsos, a Kereskedelmi és Iparkamara alelnöke, városi törvényhatósági tag. A két világháború közötti időből **Róth Sándor** a bőrgyár vezérigazgatója, egyben törvényhatósági bizottsági tag, **Forbát Arnold** a sörgyár vezérigazgatója, a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara elnöke, több pécsi bankfiók felügyelő bizottságának vagy igazgatótanácsának tagja, **Wallfisch Pál** gabonakereskedő, a kamara alelnöke, több rt. igazgatótanácsának tagja, egyben szintén önkormányzati képviselő, **Tausz Gyula** bankár, a bőrgyár, a Sopiane gépgyár igazgatótanácsi tagja emelhető ki, de a sort még lehetne folytatni. Ők a gazdasági élet reprezentánsai voltak, a közélet szereplői közül e korszakból megnevezhetjük **Lenkei Lajos** újságíró, a Pécsi

¹⁰ Az 1930. évi népszámlálás. In: Magyar Statisztikai Közlemények 96. kötet, IV. rész. Budapest, 1936. 40-60.p.

¹¹ T. Mérey Klára: Baranya megye ipara (1850-1914). In: Angstertől Zsolnayig. Ipartörténeti tanulmányok. Szirtes Gábor és Vargha Dezső (szerk.). Pécs, 1999. 27.p.

Napló szerkesztőjét, **Pauncz Lipót** orvost, akit a városi törvényhatósági bizottság örökös tagjának választott, **Schwarz Vilmos** városi főorvost, **Nemes Vilmos** ügyvédet, a Pécsi Ügyvédi Kamara elnökét, kormányfőtanácsost, stb.¹² A fenti pozíciók és státuszok mutatják a zsidóság beágyazódását mind a helyi, mind a szélesebb társadalomba. Azok a szűk rések, melyek a 19. század elején számukra adottak voltak a megélhetésre, a század folyamán egyre szélesedtek, egyben irányt is mutattak az érvényesülést jelentő lehetőségek felé. A keresztény társadalom által fel nem ismert, elutasított vagy betölteni képtelen és ezért nyitva hagyott pórusok voltak ezek. Ilyen volt például a 19. században a mezőgazdasági termények kereskedelme, mely a házaló kiskereskedésből nőtt ki magát, de nem véletlen soraikban az orvosok nagy száma sem, hiszen ez volt az első diplomás végzettség, melyet már II. József korától megszerezhettek, így körükben ennek a hivatásnak jelentős hagyománya alakult ki.¹³ Mint **Schweitzer József** a Pécsi Izraelita Hitközség történetéről írott könyvében említi, 1923-ban a pécsi egyetem orvosi karán végzett 65 fő közül 53 zsidó vallású volt, de még 1925-ben is, lévén, hogy az egyetem vezetősége rugalmasan kezelte a numerus clausust, a 680 hallgatóból 299 fő volt zsidó vallású.¹⁴ Az 1930-ban összeállított egyetemi hallgatói statisztika szerint Pécsen az izraelita hitfelekezethez tartozott az orvosi kar 315 diákja közül 54 fő, a jogi kar 705 hallgatója közül 61 fő, a bölcsészkar 159 hallgatójából pedig 22 tanuló.¹⁵

Az 1930. évi népszámlálás megmutatja a zsidóságnak az egyes fontosabb foglalkozási ágak között való megoszlását Pécsen. E szerint az izraelita felekezethez tartozott 2127 kereső személy, akik közül legtöbben a kereskedelem és hitelélet alkalmazotti beosztásaiban dolgoztak (886 fő), mellettük jelentős csoportot alkottak az önálló kereskedők (419 fő) és az önálló iparosok (261 fő). Értelmiségi hivatást űzőt 168 személy, a különböző ipari üzemekben és gyárakban kisebb részt munkásként, nagyrészt tisztviselőként pedig 326 fő dolgozott.¹⁶

Ezekből a számadatokból látható, hogy Pécs esetében is az a helyzet alakult ki, hogy a zsidósághoz hagyományosan kötődő ágak körében dolgozott a keresők túlnyomó többsége, elsősorban a kereskedelem és a hitelélet területén, mint alkalmazott vagy önálló tulajdonos. Gyakorlatilag elhanyagolható az agráriumból élők aránya, ami következett abból is, hogy ez Pécs esetében egyébként is csekély jelentőségű ágazat volt. Hasonló a helyzet – a városban egyébként nagyobb súllyal bíró – bányászat esetében is. Az adatsor összevontan kezelte a közszolgálatban dolgozó és a szabad foglalkozást űző tisztviselők és értelmiségiek körét, pedig ez a zsidóság esetében fontos választóvonal volt. Ugyanezen népszámlálás azonban bepillantást enged e csoport részletezésébe is. E szerint Pécsen 502 állami, vármegyei vagy városi tisztviselő dolgozott, közülük mindössze öten tartoztak az izraelita felekezethez,

¹² Schweitzer József: A Pécsi Izraelita Hitközség története. Budapest, 1966.; Weisz Gábor: Látogatás a pécsi zsidó sírkertben. Pécs, Chevra Kadisa, é.n.

¹³ Radnóti... i.m. 1996. 69-87.p.

¹⁴ Schweitzer... i.m. 1966. 99-100.p.

¹⁵ A magyar egyetemi hallgatók statisztikája, 1930. Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1931.

¹⁶ Az 1930. évi népszámlálás... i.m. 1936. 40-60.p.

a 142 bíró és ügyész közül négyen, a 261 tanár és tanító közül pedig ugyancsak öten. Ezzel szemben a város 139 ügyvédje közül 43-an, a 147 orvos közül pedig 41-en vallották magukat a zsidósághoz tartozónak, tehát a fent említett 168 értelmiségi fele az orvosi és az ügyvédi hivatást gyakorlók közül került ki.¹⁷

Az adatokból jól látható a cezúra, amely az állami alkalmazás, azon belül is főleg a tisztviselői állás és az egyéb értelmiségi hivatások között húzódott. Ez a pálya még az 1930-as években is gyakorlatilag zárva volt a zsidóság előtt. Ezzel szemben a szabadfoglalkozású értelmiségi pályákon számuk messze meghaladta a népességen belüli arányukat. A gazdasági felemelkedés előnyeit kihasználva a polgárosodott új generáció már más hivatásokban jelent meg, részben feladva a hagyományos szakmákat. Összefoglalva, a zsidóság foglalkozási elhelyezkedése a pécsi társadalomban főleg az önálló kereskedések és iparos műhelyek tulajdonosi illetve alkalmazotti körében, valamint a nagyobb vállalatok tisztviselői, hivatalnoki és szakember gárdájában volt megfigyelhető. Ezek mellett megjelentek az egyes szabadfoglalkozású értelmiségi hivatásoknál, legnagyobb mértékben az orvosok és az ügyvédek között.

Jól látható mindebből, hogy Pécssett a zsidóság megtalálta helyét az alapvetően konzervatív beállítottságú városban. Bekapcsolódtak a közélet rendezvényeibe, képviselőik megtalálhatóak voltak a különböző polgári szervezetek tagjainak és vezetőinek névsorában. A példák sorában említhetjük a Pécsi Kereskedők Testületét, melynek vezetőségében foglalt helyet **Fürst Gyula** és **Greiner József** (utóbbi Deutsch Zsigmond távozása után vált a hitközség elnökévé), a Pécsi Háztulajdonosok Szövetségét, melynek ügyvezető elnöke **Sárkány Ármin** ügyvéd volt vagy a Pécsi Polgári Casinót, melynek tagjai között és vezetőségében is képviseltették magukat. A zsidóság létrehozta saját társadalmi szervezeteit is, követték például azt a társadalmi hagyományt, hogy a közismert és befolyásos férfiak feleségei szintén vállaltak bizonyos közéleti szerepet. Így találunk ismerős neveket a város életében tevékeny szerepet játszó Pécsi Izraelita Jótékony Nőegylet vezetőségében, **Deutsch Zsigmondné** és **Róth Sándorné** személyében.

Ezt a beilleszkedést a későbbiekben sem zavarta meg nagyobb incidens, a két világháború közti időszakban, a háborút megelőző években sem történt jelentősebb antiszemita megmozdulás.¹⁸ 1939-ben azonban már megváltozott a helyzet. A parlamenti választásokon a köznyelvben csak második zsidótörvénynek nevezett rendelet értelmében kizárólag azon zsidónak minősülő személyek élhettek választójogukkal, akik a törvény egyéb határozatai mellett írásban kinyilvánították (elismerték), hogy az 1939. évi IV. törvénycikk hatálya alá esnek, azaz zsidónak minősülnek. Ezt írásban kellett megtenniük egy előre gyártott formanyomtatványon, a polgármesternek címezve, az alábbi szöveggel: „Alulírott (név) ezennel elismerem, hogy az 1939. év IV. törvénycikk értelmében zsidó vagyok.” (Szül. hely, idő, szülők

¹⁷ Az 1930. évi népszámlálás... i.m. 1936. 102-120.p.

¹⁸ Leszámítva kisebb csoportok mozgolódását, mint például az ÉME rendbontásait a parlamenti választások idején. Ezeket azonban a hatóságok általában a törvényi előírásoknak megfelelően kezelték

neve, foglalkozás.).¹⁹ Ezen kötelezettségének 1905 fő tett eleget, számszerűen megállapítható ebből – a törvény által meghatározott (faji) keretek között – a város választójoggal rendelkező zsidó népességének aránya.²⁰ Az alábbi táblázatban e csoportból 1780 személy összegzett adatait látjuk, a foglalkozási kategóriákat születési adataikkal párhuzamba állítva.

SZÜLETETT	1880 előtt	1881-1890	1891-1900	1901 után
kereskedő	83	60	66	47
magántisztviselő	33	44	49	92
cégvezető	17	22	7	7
kisiparos	33	42	42	57
kiskereskedő	13	8	3	6
ügyvéd	6	6	11	24
orvos	13	6	16	12
állami alkalmazott	26	10	5	5
munkás	3	6	2	5
háztartásbeli	268	179	149	127
egyéb	39	38	35	58
ÖSSZES	534	421	385	440

Kereskedő az önálló üzlettel bíró tulajdonost, a magántisztviselő valamely nem állami kézben lévő vállalat alkalmazottját jelenti. A cégvezető saját vagy más magánszemély(ek) tulajdonában lévő cég vezetője (akár például egy bank), a kiskereskedő szatócs vagy piaci árus, vásároló, míg az egyéb kategória alatt az ismeretlen, be nem határolható vagy a fentiekhez nem tartozó keresőket értjük.

A táblázatban a két korszélsőség az 59 évnél és a 29 évnél idősebbek, tehát mindkettő elvileg keresőképes korosztály. A már megismert foglalkozási megoszláson kívül néhány más tendencia is megfigyelhető a táblázatból. Jól igazolható az említett generációs foglalkozás-váltás a zsidóságnál, a felemelkedő kereskedő polgárság gyermekeit értelmiségi, szakmai pályákra igyekszik terelni. Látható, hogy a hagyományos foglalkozásként űzött kereskedelem és kiskereskedés visszaszorul, helyére kerül például a magántisztviselői pálya, amely a fiatal generációnál csaknem háromszor gyakoribb, mint a legidősebbnél. Ezt két okkal is lehet magyarázni. Egyrészt gyakori jelenség lehetett a családi kapcsolatokon alapuló elhelyezkedés a felemelkedett zsidó tulajdonú vállalatoknál, másrészt egyéb gyarapodó vállalatok és üzemek is igényelték a szaktudást, ahol a képzett szakemberek

¹⁹BML Pécs szabad királyi város központi választmánya iratai, 1939.

²⁰BML polgármesteri iratok, 155/1940.

könnyen el tudtak helyezkedni (tervezés, számvitel, közgazdasági, jogi szakértelem, stb.). Hasonlóan emelkedő arányt figyelhetünk meg az ügyvédekénél is. Egyértelmű a csökkenés az állami alkalmazottak körében. A dualizmus liberalizmusában még volt lehetőség – az állami, vármegyei, városi hivatalnoki pályák mindenkor meglévő zártága mellett – állami alkalmazásba kerülni (MÁV, posta, hadsereg(!), stb.). 1920 után azonban ezek a kapuk sorra bezárultak, az állami alkalmazás feltételei nehezedtek, gondoljunk többek között a numerus claususra, mely törvény már a felsőfokú tanulmányok kezdetén korlátokat próbált vonni. A jogi egyetemet végzettek számára így csak az ügyvédi hivatás maradt, míg az orvosok száma a fent említett okoknál fogva nem mutat emelkedő tendenciát.

Egész más terület a nők, ezen belül a háztartásbeliek helyzete. A táblázatból az olvasható ki, hogy míg az ötven éven felüli nők fele háztartásbeli, addig a 29-39 éves korosztálynak már csak a negyede az (ezt az arányt nem befolyásolja a hajadonok esetleges száma, hiszen ők szintén háztartásbelinek minősültek). A jelentős csökkenés arra utal, hogy egyre nagyobb arányban kezdtek el dolgozni.

Megemlíthető még a kisiparosok emelkedő száma, mely vélhetőleg a városba áramlással és a letelepedéssel vonható párhuzamba.

A történet mindezek után tragikus gyorsasággal ért véget. A háború kitörése után az események Pécsen is követték az országos forgatókönyvet. A zsidóság sorsa 1944-ben teljesedett be, ahogy az ország egész területén, Pécsen is a német megszállás következményeként. A pécsi gettó felállítása és feltöltése 1944 májusában kezdődött meg és június végén fejeződött be. Ide szállították a városi polgárságot, valamint a pécsi járásban összegyűjtött személyeket, összesen mintegy 3400-3500 főt, akikhez még hozzá kell számolni a korábban munkaszolgálatra hurcolt mintegy 775 főt.²¹ A gettó a Bánffy Dezső (Mártírok útja), Vas Gereben, Kassa, Szilágyi Dezső, Tompa Mihály utcák által határolt terület volt. A város, akárcsak az ország, teljes passzivitással fogadta a deportálást. Városi hatóság, köztisztviselők azonban e tevékenységben nem vettek részt, azt német SS katonai egységek és a fővárosból irányított magyar csendőri alakulatok végezték. A deportáló vonatok július 4-én és 6-án indultak el célállomásukra, Auschwitzba. Csaknem valamennyien elpusztultak, a visszatérők aránya nem haladta meg a tíz százalékot.²²

²¹ Schweitzer... i.m. 1966. 146.p.; Krassó Sándor: Adatok a pécsi zsidóság pusztulásáról. In: Emlékezz! Emlékkönyv a pécsi-baranyai zsidóság deportálásának 50. évfordulójára. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1994.84.p.

²² A pontos szám nem ismert, a deportálásból hazatértekhez számítandók a munkaszolgálatból hazatértek, együttes számuk négyszáz körül lehetett, ennyit említ Krassó Sándor tanulmányában. Krassó... i.m. 83-84.p.